

Наталія Сивачук

ПИТАННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФОЛЬКЛОРУ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «СВІТЛО»

Століття неволі позначилися на історичній долі нашого народу, його менталітеті, мові, культурі, тому й становлення української національної школи відбувалося складно і болісно.

Як свідчить історія, злам XIX-XX століть – складний період: починається наступ техніцистської цивілізації на патріархальний штиб життя українців, відбуваються соціальні, революційні потрясіння, зміни свідомості, зміщення векторів моральних цінностей. У поході людства по зачарованому колу століть подібне повторювалося щоразу і набувало дедалі виразніших і яскравіших ознак.

У цей період українська інтелігенція намагалася шукати шляхи побудови нової школи, національної освіти. На підвалинах соціокультурного прогресу частина педагогів намагалася стимулювати розвиток етнічної самосвідомості і водночас спрямовувала свою діяльність на подолання національного консерватизму, а інша – стимулювала міжкультурні діалоги і намагалася долати національний нігілізм.

Ми спробуємо розглянути, як на сторінках педагогічного журналу «Світло» висвітлювалось питання виховного потенціалу фольклору у становленні української національної школи. Цю проблему порушували О. Верходуб, Д. Пісочинець, В. Поточний, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко та ін.

Більшість педагогів-патріотів того часу розуміли, що український народ на тернистому шляху своєї історії розгубив усе те, без чого не може природно розвиватись нація, не можуть розцвітати й духовні цінності. Народ позбувся політичної самостійності, законів, суду, рідної школи. Українці жили у злиднях серед розкішної і багатой природи, що сприяло розвитку споглядальних настанов психіки. А постійна загроза смерті, життя в неволі і генетичне устремління до волі породили отой «відступ у себе», «внутрішню еміграцію», що у симбіозі з гіперемоційністю, кордоцентризмом спонукали до творчості і врешті породили найбагатший у світі народнопісенний фонд. С. Черкасенко, головний редактор педагогічного часопису «Світло», писав: «Спасибі, хоч великий народ наш, незважаючи на всі денационалізаторські заходи, зберіг свій скарб найдорожчий. Своє добро, свою мову, зберіг той ґрунт, на якому одбувається велична картина відродження його» [15, 14].

Для українського народу, упродовж віків позбавленого власного державотворення, фольклор – більше, ніж народна традиція. Він надавав народу духовних сил і за складних умов залишався важливим фактором збереження національної свідомості. За умов русифікації, колонізації, дискримінації українського шкільництва він був важливим оплотом збереження самосвідомості. Його природа, структура продиктовані потребами соціуму, він виступає каталізатором моральних устоїв, його

аксіоматичні істини сприймаються на віру. Та він і сам є частиною віри, що й досі явно проглядається у нашій культурі, медитації, емпатії [2, 300].

Ця обставина спонукала педагогів періоду становлення національного шкільництва виокремити мову і фольклор як відцентрові сили українізації освіти. «Коли позбувся народ всього, то що ж лишилося занедбаному краєві, що у ті часи давньої давнини лишилося бідному окраденому люду українському? Лишилася рідна мова, рідна пісня! Вони і тільки вони були в ті часи єдиними показниками того народного Духу, що безупинно жеврів у глибині народу, вони були тими символами, тими горчишними зернами, що вкащували на майбутнє життя і розвиток нашого національного організму» [1, 7], – писав О. Верходуб у журналі «Світло» у 1913 році. Він також вважав фольклор могутнім засобом соціально-національної педагогіки, виховання цілого народу, нації загалом.

У 4 числі журналу «Світло» за 1913 рік Я. Чепіга подає «Проект української школи», наголошує, що «суть усякого заняття не тільки книжні докази, а логіка фактів. Думка, котра витворилась шляхом суворо логічних висновків, має тенденцію триматися назавжди. Словесні заняття не можуть в освіті дитини замінити її досвід. Ідучи поруч, книга й досвід утворюють поступ людської думки. Ми у новій школі признаємо книжку, тому й зберігаємо книжне навчання, але весь час поруч з досвідом» [14, 16]. Навчання читання у школі, на його думку, повинно мати органічний зв'язок з усною народною творчістю, щоб діти стали достойними спадкоємцями культурних здобутків свого народу [14, 13]. У «Програмі нашої школи» педагог пропонує «знайомство дітей 6-7 років зі зразками усної народної поезії, казками, переказами, піснями, легендами в усному переказі вчителя» і «спів рідних мотивів у самому широкому прикладенні його у працях, іграх, забавах та гуляннях» [14, 26]. Читання радить починати зі зразків народної усної творчості, переважно казок, байок, невеличких оповідань. Дітям 1, 2, 3, 4, 5 років навчання неодмінно радить учитися співати народних пісень, слухати народну музику (ліра, кобза, бандура) [14, 28].

Знайомство з рідною історією, вважає Я. Чепіга, слід неодмінно розпочинати з історичних переказів, дум, пісень, легенд [14, 27]. Пізніше цим проектом програми скористаються педагоги і на основі його створять підручники для народних українських шкіл. У статті «Національність і національна школа» автор розтлумачує суть поняття національне виховання як «виховання в дусі нації, в дусі мови, в її переказах, віруваннях, її звичаях, її історії, її культурі, народній творчості..., про що писали й казали найліпші представники нації, всього, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкориснішого у своїм розвитку. Таким чином, мета виховання молодого покоління нації, що ступила на шлях відродження, збігається з метою життя у природному нормальному розвитку нації... У національним вихованні сила й здоров'я нації». Ознайомлення з рідною мовою та літературою, на його думку, повинно починатися через знайомство з народними казками, приказками, прислів'ями [13, 24].

О. Верходуб пропонує перенести народну пісню у народну школу, «не чекати «з гори» правдивого погляду на ролі рідної пісні у народній школі на Україні, де вона повинна панувати і бути предметом навчання...» [1, 9]. У статті «На крилах рідної пісні» він описує досвід роботи великої трикомплектної школи на Київщині, де на той час систематично проводилися заняття, на яких вчили дітей співати народних пісень, і з цією метою було відведено окремі години. У школі також працював хор народної пісні, який щороку звітував перед громадою про свою роботу. Автор підкреслює непересічне значення пісні у формуванні естетичних переживань, оскільки вона «подібно Богу заглядає в дитячу душу, одкриває усі закутки душі і примушує її горіти новим невідомим горінням... На крилах рідної пісні душа дитини летить у нове життя, в царство мрій» [1, 10]. А обрядові пісні, веснянки колядки, щедрівки, «малюють в дитячій уяві картини природи, весни, розбуджують почуття замилювання красою її, змінами рідних картин. Перейняті здебільшого гуманними ідеями, вони торкаються найніжніших струн дитячої душі. Такий вплив рідної пісні можна бачити там, де вона завойовує у житті належне собі місце, де виховуючи дітей, прищеплює їм найкращі почуття, вчить їх бути у житті солідарними, людьми, гуманними» [1, 11].

Невичерпною педагогічною силою, материнським молоком називає народну пісню, фольклор В. Поточний і радить використовувати досвід стародавніх греків, у яких мами і няні слідкували за тим, щоб діти засинали під спів колискової і прокидалися зі співом. Учений вважає, що «пісню не можна обминути у школі, як не можна обійтися без неї у житті, бо пісня у народа не випадкове з'явище, а органічний, животворний елемент його життя», тому і є «найкращим засобом до виховання, у ній окрім прекрасного поетичного тексту ще стільки музикальної краси» [4, 10]. Він також рекомендує використовувати у школі на уроках співу збірник танків та веснянок, виданий М. Лисенком у 1875 році під назвою «Молодоці».

Дуже важливим є той факт, що В. Поточний, мабуть, був першим, хто на сторінках часопису порушує питання екології фольклору і збереженням фольклорної пам'яті, оскільки солдатська та фабрична пісня почали агресивно вриватися у народне середовище. Він висловлює сподівання на те, що врешті «громадянство і уряд поруч стануть на варті коло коштовних скарбів народної творчості» [4, 10].

Про виховний потенціал фольклору на сторінках журналу «Світло» йдеться у багатьох статтях С. Русової, зокрема: «Дошкільне виховання» [7, 20-26], «Українські дитячі книжки» [11, 43-47], «Дитячий сад на національній ґрунті» [6, 45-54], «Націоналізація дошкільного виховання» [9, 15-26], «Нова школа» [10, 3-16], «В оборону казки» [5, 3-8]. Вона пропонувала у новій школі проводити «години оповідання», і з цією метою використовувати великий фольклор українського народу, а для співу брати народні пісні, щоб виховувати у дітей гарний смак. «Народний фольклор, казки, приказки, легенди, – усе це багатий матеріал для ілюстрацій у час початкового навчання» [10, 6], – писала дослідниця.

У кінці XIX – на початку XX століття відбуваються не тільки соціальні революції, йде активний наступ технічної революції, з'являються авто, літаки, радіо, кінематограф, реальність, матеріальний світ тисне на фантазію, мрію, патріархальність буття. Дмитро Донцов стверджує, що школа і релігія не можуть вкупі працювати для поступу і національного визволення, «треба розтлумачувати це питання, бо і в нас святобожного тупоумія і «облагороджених» класових інстинктів дуже багато. Треба товкти, що не визволимо свого краю, доки не визволимося самі... Прошу уявити собі, що діється у голові мученика, коли один професор викладає йому «дійсність», а другий (катехін, піп) «неможливість»; коли один викладає біологію, а другий, що Адама зліплено з глини» [3, 3].

У цей час на сторінках педагогічної преси розгорнулася дискусія щодо придатності казки для раціонального розвитку душі й розуму дитини. Деякі педагоги з упередженістю ставилися до казки, до творчого фантазування дітей взагалі і закликали: «Дитяча література мусить рішуче перейти до художнього малювання дійсності» [12, 10]. С. Русова з усією силою кинулася захищати казку, її стаття у сьомому номері журналу «Світло» за 1913 рік так і називається «В оборону казки». «Казка й дитина щось таке споріднене, вони так одне з другим зрослися, що як би педагоги не намагалися вигонити казку з дитячої хати, вона таки там пануватиме, бо вона природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості й зрозумілі, що дитина може широко спочувати лихові й недолі, радіти перемозі й щастю казкових героїв. Й це викликає перше почуття симпатії – початок альтруїзму, перше свідоме враження правди й неправди, тої примітивно великої правди, яка залягає у глибокому лоні народної душі й виливається так просто в народних казках... Чи то Котигорошок, чи то Івасик Телесик, чи дідова чи бабина дочка – це перші друзі дітей, і, хто думає, що реальні оповідання можуть краще познайомити дитину з життям, той помиляється. Наше сучасне життя складне, змучене, штучне – воно незрозуміле дитині, й хай вона спочатку навчиться орієнтуватися у тих найпростіших умовах життя, які постають у казках» [5, 4].

С. Русова радила підбирати казки відповідно до віку дитини, її інтелектуального розвитку, уподобань. Для малих діток – «Кривенька качечка», «Лисичка», «Котик і Півник», «Колобок», «Рукавичка», «Івасик-Телесик», «Царівна-жаба». Мову народних казок вчена називає «коштовною перлиною, якої не дасть ніяка друга книжка» [5, 4].

У 1914 році у Харкові відбувся I Всеросійський з'їзд учителів, про який повідомляла у «Світлі» С. Русова. Це було інтернаціональне зібрання, оскільки його делегатами були учителі з усіх куточків імперії. Найактуальнішим було питання створення національної школи. Його порушили українці, литовці, грузини, молдовани, євреї. Розпочав низку українських доповідей д. Юдич, який підкреслив неможливість створення національної української школи без спеціальної підготовки учителя. Він запропонував з цією метою внести корективи у плани підготовки учителя і «вмістити в курс учительських семінарій предмети українознавства» [8, 10].

Доповідач Чалий висловив такі думки: «1) мова навчання повинна бути по наших школах українська; 2) в учительських школах, що готують учителів задля українського люду, треба вчити української мови, української історії, літератури й географії; 3) щоб підготувати лекторів для учительських шкіл на Україні по університетах в Києві, Харкові, Одесі – повинні бути кафедри української мови, української історії, географії й фольклору» [8, 10].

Питання виховного потенціалу фольклору, його питомої ваги у процесі становлення національного шкільництва, збереження фольклорної пам'яті, як бачимо, було актуальним і тому порушувалося багатьма визначними вітчизняними педагогами на сторінках педагогічної преси на зламі ХІХ-ХХ століть. Збереження фольклору, надання йому відцентрової сили у справі українізації школи – це збереження генофонду, менталітету, збереження моделей поведінки, що формувалися упродовж століть. Це пошана минулого в ім'я достойного майбутнього нації. К. Ясперс писав: «Ми прагнемо пізнати історію як цілісність, щоб через неї зрозуміти себе. Історія є для нас спогадом, про який ми не тільки знали, але в якому корені нашого життя» [16, 240]. На сторінках часопису «Світло» закорінені основні ідеї українізації школи засобами фольклору, що пізніше проросли крізь крицю тоталітаризму і розвиваються на благодатному ґрунті свободи. Ознайомлення з ними сучасників є своєрідними «спогадами про майбутнє».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верходуб О. На крилах рідної пісні // Світло. – 1913. – № 4. – С. 7-10.
2. Грица С.Й. Фольклор і сучасність // Українська художня культура: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996.
3. Донцов Д. Школа і релігія. – Львів: Видання Українського студентського союзу у Львові, 1910.
4. Поточний В. Невичерпна педагогічна сила // Світло. – 1912. – № 7. – С. 6-10.
5. Русова С. В оборону казки // Світло. – 1913. – № 7. – С. 3-8.
6. Русова С. Дитячий сад на національній ґрунті // Світло. – 1910. – № 3. – С. 45-54.
7. Русова С. Дошкільне виховання // Світло. – 1913. – № 1. – С. 20-26.
8. Русова С. З з'їзду учителів // Світло. – 1914. – № 5. – С. 10.
9. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання // Світло. – 1912. – № 4. – С. 15-26.
10. Русова С. Нова школа // Світло. – 1914. – № 7-8. – С. 3-16.
11. Русова С. Українські дитячі книжки // Світло. – 1913. – № 4. – С. 43-47.
12. Трескин Н. О переработке сказок Андерсена для детского чтения // Народная и детская библиотека. – 1879. – № 5. – С. 10.
13. Чепіга Я. Національність і національна школа // Світло. – 1910. – № 1. – С. 24.
14. Чепіга Я. Проект української школи // Світло. – 1913. – № 4. – С. 16.
15. Черкасенко С. Народні вчителі і рідна школа // Світло. – 1913. – № 1. – С. 14.

16. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1994.